

Att tvätta ull - en praktisk handledning

Annika Michelson [https://sites.google.com/site/annikamichelson/HAMK University of Applied Sciences](https://sites.google.com/site/annikamichelson/HAMK%20University%20of%20Applied%20Sciences), Finland & [Kiltsi Meadow](#)
annika.michelson[at]gmail.com (råd och erfarenheter är välkomna!)
21.4.2012, uppdaterad 22.10.2012

Det finns rikligt med minnen i Estland från en tid då man inte tvättade ull utan fåren i stället. Det är ju mycket lättare att tvätta får än att tvätta ull. I Estland tvättade man får ännu på 1960-talet och har nu på flera ställen försökt uppliva denna tradition. Även i Sverige och i Finland har man tvättat får och inte ull. I Pernå kommun i Östra Nyland, i Finland fanns det en plats som hette "Fårtaran", invid en liten pöl var man tvättade fåren i gamla dagar.

Gammal bild från Sverige var man tvättar får. Källa: Den svenska fårskötselns äldre historia. Fårskötseln i allmogens tradition. Bild tecknad av A.C, Wetterlin.

Fårtvätt under 1890-talet på Pibe herrgård i Estland (Rakke kommun idag). Invid kvarnen hade de ett uppdämnat område var vattnet var lågt och i detta tvättade man fåren. Foto: Indrek

Ilomets

Fårtvätt i Estland i början av 1900-talet. Põlvamaa. Foto: [Eesti Rahva Muuseum](#)

Fårtvätt i Estland, 1930 eller 1940-talet. Källa: Eesti talu (utgiven i Sverige efter kriget)

Fårtvätt i Estland på Runö. Eesti maalamba ühing 9.6.2006.

Katrin Kabun (t.v.) och Gilleke Kopamees (t.h.) tvättar får i Estland 2006. Eesti maalamba ühing

Fårtvätt i Estland vid Rocca-al-Mare friluftsumseum 2008. Foto: Eesti maalamba ühing

Förr tvättade man får både i havet, i åar, bäckar, sjöar och dammar. Ur miljöhänsyn rekommenderas inte att man tvättar fåren i öppna vattendrag som man gjorde förr. I Estland har man gjort flera fårtvättar under de senaste 5 åren. Både tvätt av enstaka får och tvätt av flera får. Om man tvättar ett enstaka får behövs det oftast två personer, eller det går lättare om man är två. Det beror mycket på hur tama fåren är, om de kommer eller står och väntar på dig. Man kan även binda upp de får som står i väntan på tvätt eller ha en liten inhägnad var man tvättar dem. Man har även i Estland lämningar av stengården som byggts i vattnet som inhägnader var man kunde fösa in fåren i och var det stod med vatten upp till magen och väntade på tvätten.

I ett försök var jag varit med stod en bredbent över fåret och tvättade ullen, den andra öste med ett 10 l ämbar vatten på djuret. Får tycker inte om att får vatten på huvudet så man skall inte veta dess huvud. Djuret skall stå så att undre delen av magen är i vattnet. Man skall inte använda tvättmedel. Fåren tvättas helst en varm dag. Man börjar med att tvätta fåret på sidorna, sedan tvättar man ryggen och till sist under magen. Man tvättar till sist under magen för att där är kanske mera smuts och då är det bra om det blir litet uppblött innan. När de är färdiga går de själva upp på land och skakar av sig som en hund. Ullen torkar väldigt snabbt och följande dag kan man klippa ren ull (eller inom en veckas tid).

Varför tvätta ullen?

I Sverige och Finland finns det spinnerier som tvättar ullen. Det betyder att fårägaren inte själv behöver tvätta sin ull. I Estland har vi inget spinneri som tvättar vår ull utan all ull som vi vill göra garn av skall först vara tvättad. Vi har väldigt många små fårgårdar här, sådana som har mindre än 35 kg per ull per år. Då våra stora spinnerier i Estland bara tar emot om man har mera än 35

kg (så att man får eget tillbaka) så blir vi små tvungna att själva tvätta vår ull. Dessutom har vi som har allmogefår även olika fåger, lockar, glanser som vi vill ha bearbetade i små mänder och detta kan inte de stora spinnerierna göra. Lättaste vägen till garn är att ta till spinnrocken!

För dig som klipper ditt får och vill tvätta ull finns det många sätt att tvätta på. Hur man tvättar beror även på vad man skall göra med ullen efteråt. Om du vill färga så vill du få bort allt fett. Lanolinfett är egentligen ett vax och inte ett fett, jag använder i denna handledning ordet fett då folk till det dagliga talar om ullfett och inte om ullvax. Om du vill spinna så vill du helst ha kvar fettet både för att det löper bättre när du spinner och för att fettet ju värmer i produkten efteråt.

Om du säljer ekologiska produkter vill du kanske ha kvar med mesta av fettet, men om du tänker sända ullen till ett spinneri vill spinneriet kanske ha bort det mesta och tillägga själv efter behov fett. Olika djur har även olika mycket fett. Långt avlade raser kan ha mera eller mindre fett - det beror på om man har avlat på saken eller ej.

Kan man låta sin otvättad ull stå länge? Vi har nog tonnvis av otvättad ull i Estland på gårdars vindar. Ja, vi har till och med folk som hållit ullen på vinden otvättad sedan kriget. Kan det låta sig göras? Jovars, visst kan man bevara ullen otvättad länge - en annan sak är hur bra den är efter 50 år på vinden. Vit ull tenderar att blir gul. Förändringar i svart och grå ull kan man ju inte se med ögat så bra - den verkar se ut bättre, men mår kanske så som den vita ullen. Efter en tvätt kan man bedömma vad man vill göra med ullen. Fettet har skyddat ullen så gott den kunnat och varje fall skall nog bedömmas enskilt. Dragiga vindar är dock bra uppbevarinsställen för ull - och den skall ju hängas i takåsen. Kanske den hållit sig så hygglig att man ännu kan använda den till något fast åren gått.

Hur skall jag tvätta fårull?

Vi börjar med tvättmedels vara eller icka vara! I Estland använde man aldrig tvättmedel förr när man tvättade ull och idag använder långt de flesta det ej heller. Andra rekommenderar "två droppar Fairy", lite Minirisk eller ulltvättmedel. Många tvättmedel innehåller silikon, det är inte bra för ullen. Silikonet lägger sig runt ullfibern och ullen värmer då inte lika mycket som innan. En spinnerska vill ha fettet kvar och inte ta det bort. Ull som skall spinnas skall alltså helst inte tvättas med tvättmedel (även här är meningen delad - var kvinna har sitt eget sätt att tvätta ullen på). Du behöver inte vara rädd för att tvätta bort allt fett om du tvättar med tvättmedel (eller med lite tvättmedel). Endast om du tvättar med en större mängd tvättmedel och mycket varmt vatten kan du tvätta bort lanolinet och då är ullen väldigt svår att spinna. Ull som skall färgas (till exempel växtfärgas) skall vara fri från fett, då fastnar färgen bättre. Om du vill ha bort fettet skall du använda varmt vatten (över 40 grader).

En del tycker att det är bäst att tesa ullen innan man tvättar den.

Om man har en liten fårflock kan man tvätta ullen för hand, till exempel i stora ämbar eller fat. Ett barnbadkar passar även utmärkt för ändamålet.

Ull från ett får tvättas på samma gång. Foto: Annika Michelson

Tvätten görs bäst om sommaren. Hur varmt skall då vattnet vara? Även här finns det nästan lika många råd som människor. De flesta äldre tvättar sedan gammalt i kallt vatten, andra föredrar solvarmt vatten. En del menar att smutsen lossnar bäst i helt kallt vatten. Nu är det ju även stor skillnad på fårindividerna - en del får har fetare ull och andra torrare ull. Själv tappar jag upp ur en borrhunn vatten i barnbadkar vattnet. Sedan låter jag vattnet värmas i solen under bar himmel. Ullen lägger jag i genast som jag tappat upp vattnet.

Ull i blöt. Om du inte använder tvättmedel i vattnet kan du vattna blommorna med det i trädgården. Foto: Annika Michelson

De flesta som jag känner låter ullen av ett får ligga i samma fat / badkar över natten i blöt utomhus i åtminstone ett dygn. Om ullen är väldigt smutsig kan man bli tvungen att blötlägga en längre tid. Man byter varje dag vatten så ullen inte ligger länge i smutsigt vatten. Rena djur ger lättare tvätt! Det är bättre att tvätta i mjukt vatten än i hårt vatten.

Vid varje tvättvattenbyte tas ullen upp i handen, en handfull åt gången, det smutsiga vattnet kramas ur och man lägger ullen i nytt rent vatten. Man skall inte gnugga ullen för då kan den tova sig. Detta gäller speciellt för finull. På detta sätt byter man vatten så många gånger att vattnet är nästan rent. Vid varje vattenbyte plockar man även bort orenheter, hö, frö, växtrester och smuts från ullen. Även kort ull samt ull med mycket fett eller ull som är filtad kan plockas bort. Jag har olika kärl för olika lång ull - inget eller minimalt kastas bort. Den korta ullen kan ju tovas.

Ull med fettklumpar i ändan sorteras bort vid tvättning. Foto: Annika Michelson

En del djur är smutsigare av sig än andra. Efter en lång inneperiod kan ullen nära rumpan vara mycket smutsig och om den även har fett i sig är det kanske lättare att slänga denna ull än att tvätta den. Foto: Annika Michelson

Här tvättas ull för hand i plastkorg. Foto: Imbi Jäetma

Om du har många får så är det lättast att ta lite teknik till hjälp. En större mängd ull kan tvättas på en gammal järnsäng med en tryckspruta. Blötlägg ullen innan du tvättar med trycksprutan. Först tvättar du dem med trycksprutan på ena sidan, sedan svänger du ullen och tvättar den med tryckspruta på andra sidan. Ullen blir fin och ren, den filtrar inte. Denna metod har estniska allmogefårägare Imbi Jäetma använt nu i många år och den fungerar utmärkt. Hon har både finulliga individer och individer med långt täckhår i sin besättning - väldig stor spridning i ulltyper. Imbi tvättar omkring 90 kg ull per halvår på detta sätt. Du hittar hennes hemsida här www.lahemaalammas.ee

När vattnet tycks rent tar man upp ullen och kramar den torr. Man kan även göra en egen "handcentrifugering" genom att lägga den våta ullen i en chifong gardin. Läg i tillräckligt med ull och forma gardinen till ett knyte. Ta tag i knytet och snurra det runt ca. 10 gånger. På så sätt får du bort det mesta av överloppsvattnet (Loodusvärvid, 22.10.2012)

Det finns de som använder en gammal bymaskin för centrifugering av ullen. Här i Estland har

man gamla maskiner som centrifugerar åt det ena hållet och dessa fungerar bra. Dessa maskiner kan man även själva bestämma hur många sekunder / minuter man vill ha centrifugen att gå och man kan själv stänga av den när som helst. Själv har jag även en sådan maskin och har ibland lagt i ull som är grövre (sådan som inte filter så lätt) och gett ullen några varv i centrifugen innan jag lagt den att torka. Se upp med att centrifugera finullig ull - den kan filter. Runö vita ull är sådan som filter väldigt snabbt - den är ju även väldigt fin och mjuk.

En liten mängd ull kan man lätt torka inomhus på ett torkstativ. Här ullen av ett får. Foto: Annika Michelson

Ull som torkar utomhus på gammal järnsäng ("hetekka"). Lakanet skyddar mot eventuellt rost på sängen. Foto: Annika Michelson

Importerade tomater kommer ibland till butiken i plastkorgar, dessa är bra att använda för ulltvätt, både att lägga upp ullen i när man vrider ur samt även att torka ull i om det är blåsigtt väder. Dessa korgar hämtade jag gratis från en "billigbutik" här i Estland. Foto: Annika Michelson

I princip kan man torka ullen hur som helst. Ett gammalt hönsnät eller fisknät kan spännas upp

och användas att torka ull i. Ibland kan en nät plastpåse (sådana som används för att uppbevara potatis eller lök) användas för att torka ull i. Man lägger ullen i påsen om det är blåsig väder och hänger upp den på byksträcket. Har du en brädhög eller vedhög där hemma så kan man ju lägga ullen utanpå den att torka (asp eller al passar bra, akta dig för vedträd som ger kåda, björkved ger bark i ullen). Allt som andas och som låter vinden passera passar fint. Observera att om det är väldigt blåsig väder kan ullen även blåsa runt på gården - då är det bättre att täcka in ullen med ett lakan och lägga lite tyngder på så blåser inte ullen iväg! Använd din fantasi och vad du har hemma när du skapar en bra plats för att torka ull på! Jag har oftast ett plast i närheten och om det börjar regna springer jag och drar plast över.

Man kan spänna ett nät på en bilsläpvagn och torka ullen där. Foto: Inga Ilves www.lambawark.ee

Mycket beror på vädret och var man lägger ullen att torka. Inomhus kan man snabbt torka ull på ett golv med golvärme, eller på ett torkstativ var man lagt ett tyg under. Ett pannrum kan även det tjäna som bra torkställe. Utomhus kan man torka på en gammal järnsäng (obs. om det är vit ull skall torka så överväg att lägga ett lakan under så att det inte kommer rost på ullen). Svart, grå eller brun ull kan blekas i solen om den ligger länge ut och torkar.

Ullen skall vändas regelbundet så torkar den snabbare. Ullen behöver inte alltid läggas i tunna skikt. Den torkar väl även fast den är i hög, speciellt om den är rätt så vattenfri från första början. Ullen som ligger nederst i högen samlar i sig vattnet, man skall därför vända högen till

exempel en gång per dag. Om det är regnigt väder kan man torka ullen under tak, till ex. i ett uthus.

Ibland, om jag har tid, låter jag ullen nästan torka, och så tesar jag den ute. Tesad ull torkar snabbare. Väldigt våt ull är svårare att tesa. (tesa, noppa = öppna upp fibrerna i ullen, du drar ullen så att alla fibrer har gott om luft omkring sig). På samma gång som man tesar tar man bort växtrester och andra orenheter om det blivit kvar något efter tvätten.

Låt naturen sköta tvätten - tvätta i snö

Här i Estland känner man till ett gammalt sätt att tvätta ull - nämligen att låta vintern sköta tvätten. När marken är frusen och första snön har kommit så att den täcker marken rejält tar man ullen och lägger ut den i tunna skikt på norrsidan av en byggnad utanpå snön. Det skall vara ett ställe var vårsolen inte smälter snön. När man radat ut ullen tar man och skyfflar snö på ullen så att den är helt täckt. Under vinterns gång kan man skyffla på mera om ullen börjar titta fram. När våren kommer smälter snön långsamt här på norra sidan. När ullen är snöfri är den ren och färdig att läggas till tork. Undre delen kan vara lite fast i snön / isen som blidats under ullen. Det var en kvinna på Dagö som berättade om denna metod för oss. Vi har nu även testat metoden och varit nöjda - ullen blir ren (och har fett kvar)! Vi var lite rädda för att sorkar och musar skulle göra bo i ullen men så var inte tillfället. Den var ren och fin. Kanske någon mus stulit lite under vintern och släpat med sig bort lite ull, men vi unnar även de små musungarna ett tvarmt och ombonat bo!

När ullen är torr

Tvättad ull skall bearbetas så snabbt som möjligt. Tvättad ull och även i ännu högre grad kardad ull är en färskvara! Torr ull kan uppbevaras i korgar eller tygpåsar. Förr uppbevarade man ullen i spånkorgar.

Tvättad ull kan bevaras i tygpåsar eller korgar fodrade med tyg. Foto: Annika Michelson

Förr användes stora spånkorgar att bevara ull i. Denna korg på Ollas gård i Norrby, Östra Nyland, Finland. Foto: Annika Michelson

En sådan här korg passar bra för bevaring av tesad ull. När man kardar kan man lägga den kardade ullen i korgens lock och ha locket brevid sig när man spinner. Foto: Annika Michelson

Ull och mal går hand i hand - därför måste vi även bekanta oss med malen här. Det sägs att mal går bättre på tvättad ull än på otvättad. Det sägs att korg flätad av hägg håller mal borta. Just nu

testar jag med blad av Dr. Westerlunds citrondoftande pelargon som malbortstötande medel. I Estniska herrgårdsträdgårdar ser man ofta *Fallopia japonica* (se upp med denna växt då den lätt sprider sig). Växtens blad har använts mot mal. När du öppnar påsar med ull så öppna dem ute så att eventuella mal flyger bort ute och inte blir inne i ditt hus / lägenhet. Det är en god ide att vädra sin ull och sina ullgarner ute om våren. Om man har en stor frysbox så kan man även stoppa sin ull i den och på så sätt bli av med mal enligt endel. Rödceder sägs skydda mot mal. Man kan till exempel droppa rödcederolja på en trädbit som man placerar med ullen. I princip kan man prova att använda påsar fyllda med allting som luktar / doftar. Även lavendel kan provas, varför inte även pepparmynta osv.

När ullen är tvättad skall den tesas (noppas), efter det kardas och sedan är den färdig för att spinnas eller tovas (filtas).

Källor

Eesti talu (tidning utgiven i Sverige, måste kolla mera källuppgifter)

Kjellbert, Sven T. Den svenska fårskötselns äldre historia: några kapitel ur Ull och Ylle. Kapitel: Fårskötseln i allmogens tradition.

Lahemaalammas www.lahemaalammas.ee

Lambawärk www.lambawark.ee

Loodusvärvid. 22.10.2012 <http://loodusvarvid.blogspot.com/search/label/Villapesu>

Michelson, Annika Egen erfarenhet 2004-2012.